

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

**ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΡΣΑΝΙ, ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ:
ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΑ ΕΝΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΥ,
ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ**

**ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ Β' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΜΕ ΘΕΜΑ:
Η ΝΑΞΟΣ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ**

ΑΘΗΝΑ 2013

ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΡΣΑΝΙ, ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ: ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΑ ΕΝΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΥ, ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

1. Εισαγωγικά

Το Αγερσανί ανήκει στην ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα των Λιβαδοχωριών της Νάξου (δηλαδή των Γλινάδου, Γαλανάδου, Τριπόδων), περιοχής που καταλαμβάνει το κέντρο του δυτικού τμήματος του νησιού.

Μια τοπική ιστορική παράδοση αναφέρει πως το χωριό αρχικά είχε χτιστεί στην παραθαλάσσια περιοχή της *Στελίδας*, αλλά επί Οθωμανοκρατίας καταστράφηκε και οι επιζήσαντες χωρικοί το ξανάχτισαν στα ενδότερα του νησιού, στη σημερινή του θέση, σε μια μικρή ρεματιά, αθέατη από τη θάλασσα, από τον Άγιο Προκόπιο ειδικότερα, όπου προσορμίζονταν τα πειρατικά πλοία. Το χωριό «απλώθηκε» σε τρεις μικροοικισμούς, με πρώτο και παλαιότερο αυτόν του αποκαλούμενου σήμερα *Παλιάμπελου*, νοτίως της πλέον συχνά συναντώμενης στα νοταριακά έγγραφα εκκλησίας του χωριού, της *Παναγίας της Αγερσανιώτισσας*, με παλαιότερη ιστορική μαρτυρία της υπάρξεώς της αυτήν του έτους 1660¹. Συμπληρωματικά, πολλές ιστορικές λαϊκές παραδόσεις του χωριού αναφέρονται στις συχνές συγκρούσεις των κατοίκων του με τους πειρατές, στις νίκες τους, με εντυπωσιακότερη αυτήν στην περιοχή *Σφαίδες* ή *Σφαή* (Σφαγή), κατά την οποία, όπως το τοπωνύμιο μαρτυρεί, οι Αγερσανιώτες κατέσφαξαν μέσα στη ρεματιά της τουρκοκορητικούς πειρατές². Την ανάμνηση αυτών των επιτυχιών διατηρεί ανεξίτηλη το μέχρι σήμερα γνωστό δίστιχο:

*στ' Αγερσανί τα άρματα, στις Τρίποδες τα γράμματα
στο Γαλανάδο το ποτήρι, στο Γλινάδο όλοι χοίροι*³,

1. Για την ιστορία της βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου. Το παραγωγικό, παραδοσιακό και τουριστικό Λειβαδοχώρι*. Έκδοση του Συλλόγου Αγ. Αρσενίου Νάξου, Αθήνα 1987, 37 κ.ε.

2. Βλ. τη σχετική παράδοση και τις παραλλαγές της στο Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί...*, ό.π., 20-30.

3. Πρβλ. Μ. Γ. Σέργης, *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Αντώνης Αναγνώστου, Αθήνα 2005, 200.

το οποίο μας δίνει ένα συστατικό στοιχείο της αυτοεικόνας των Αγερσανιωτών (επιβιώνον μέχρι σήμερα): τη γενναιότητά τους. Με αφορμή αυτήν την ιστορική παράδοση οι ίδιοι σήμερα δηλώνουν με υπερηφάνεια πως το χωριό τους, μετά το παραπάνω «ιστορικό συμβάν», προσέλαβε πλέον στην Κρήτη (και αλλού) το όνομα *Κακοχώρι* ⁴.

Το Αγερσανί ήταν (όπως τα άλλα Λιβαδοχώρια) ανέκαθεν γεωργική κοινότητα, όμως το τμήμα του κάμπου του Λιβαδιού που του επιδικάστηκε με τις επίσημες κρατικές (τελικές) χωροθετήσεις του 1931⁵ ήταν το ολιγότερο εύφορο τμήμα του. Η αποδεκτή απ' όλους τους γείτονες οριοθέτηση είχε μεν «καταδικάσει» τους χωρικούς του σε μειωμένη (εν σχέσει με τους άλλους πλησιόχωρους) γεωργική παραγωγή, αλλά είχε και τα θετικά της στοιχεία: η μη προσοδοφόρα γη (ο *οικολογικός ντετερμινισμός*) έστρεψε τους κατοίκους του σε τεχνικά επαγγέλματα (ανέδειξε καθ' όλον τον 20ό αι. ονομαστούς κτίστες, οικοδόμους, ξυλουργούς, που επεξέτειναν την επαγγελματική δράση τους και εκτός του χωριού), στην αλιεία, στην παραγωγή του «κρατικού» αλατιού στο Αλατοπηγείο της Αλυκής⁶, και τους αποδέσμευσε από τον εναγκαλισμό της μονοκαλλιέργειας της πατάτας και ό,τι αυτός επέφερε, όπως συνέβη στο γειτονικό Γλινάδο μετά το 1953⁷.

Όμως, κατά την οριοθέτηση τούς επιδικάστηκε επιπλέον ένα στενό κομμάτι παραθαλάσσιας, άγονης, αμμώδους γης αρκετών χιλιομέτρων, από την *Στελίδα* μέχρι την Πλάκα και πλάτους (βάθους) λίγων εκατοντάδων μέτρων, από την ακρογιαλιά προς το εσωτερικό του Λιβαδιού. Αυτή η μέχρι προ τινος ευτελής λωρίδα γης και λοιδορούμενη από τους γειτόνους τους αλλά και τους ίδιους τους Αγερσανιώτες ήταν ο παράγων που άλλαξε τον οικονομικό και κοινωνικό βίο του χωριού, και όχι μόνον αυτού. Είχαμε, δηλαδή, μια ξεχωριστή περίπτωση αλλαγής χρήσης της γης και του τοπίου υπό τη διαφαινόμενη επέλαση του τουριστικού ρεύματος: τα άγονα παραλιακά ξεροχώρα μετατράπηκαν (με την πάροδο του χρόνου, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 κ.ε.) σε πανάκριβα οικόπεδα, όπου οικοδομήθηκε το κέντρο της τουριστικής βιομηχανίας που έχει αναπτυχθεί στη δυτική παραλία της Νάξου. Είναι οι διεθνώς γνωστές σήμερα τουριστικές περιοχές του Αγίου Προκοπίου, της Αγίας Άννας, ιδιοκτησίες των φτωχών μέχρι τότε Αγερσανιωτών, οι οποίοι ανέτρεψαν μέσα σε λίγο χρονικό διά-

4. Πρβλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί ...*, ό.π., 21.

5. Βλ. π.χ. *Φωνή Νάξου - Πάρου*, φ. 265 (26. 4. 1931), 4. Η Επιτροπή του υπουργείου που εστάλη για την οριοθέτηση των κοινοτήτων Γλινάδου, Αγερσανίου και Χώρας «ικανοποίησε τας απόψεις και των τριών [μερών]» κατά το δημοσίευμα.

6. Πρβλ. την εργασία της Μαρίας Ποθητού - Campagnolo, «Μακρυνό και πρόσφατο παρελθόν των αλυκών της Νάξου: μια πρώτη προσέγγιση», *Ναξιακά* 30/68 (Σεπτ. - Νοέ. 2008), 14-23 και την βελτιωμένη εκδοχή της στον παρόντα τόμο.

7. Βλ. αναλυτικά στο Μ. Γ. Σέργης, «Η ιστορικότητα του τοπίου: το παράδειγμα μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου, 1953-2003», στον τόμο Υπουργείο Πολιτισμού, *Δ/νση Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς - Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης* (εκδ.), *Η Γη-Μήτρα ζωής και δημιουργίας*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, 19-21 Μαρτίου 2004, Αθήνα 2008, 101-112.

στημα όλο το προϋπάρχον σκηνικό. Οι γείτονες Γλιναδιώτες, σε συνδυασμό μάλιστα με την κακή πορεία (κατά τα τελευταία χρόνια) τού αποκλειστικού τους οικονομικού μεγέθους (της πατάτας), θαυμάζουν αυτήν την «ολική μεταστροφή» της τύχης των γειτόνων τους και τους ζηλεύουν. Έτσι οι «περιφρονημένοι» απ' αυτούς *Αουραλάδες*⁸ (ένα παρωνύμιό τους) τώρα είναι «βασιλιάδες», ενώ οι ίδιοι, οι μέχρι προ τινος επαιρόμενοι για την εύφορη γη τους, είναι πλέον «κατατελευταίοι» στην οικονομική κλίμακα της περιοχής και, επιπλέον, δεν βλέπουν λύσεις στο εντεινόμενο πρόβλημα της απορρόφησης της πατάτας. Οι Αγερσανιώτες ήταν γι' αυτούς μέχρι τη δεκαετία του 1980 οι *Αξυπόλντοι*, οι *Σκιζόφτερνοι* και οι *Λαχτυλάδες*. Όλα τα στερεότυπα αυτά προσωνύμια σατίριζαν την ανυποδοσία τους, αποτέλεσμα της δεινής οικονομικής κατάστασης μιας μεγάλης μερίδας των κατοίκων, αλλά και της ενασχόλησης κάποιων με την αλιεία και το αλάτι στις παραθαλάσσιες περιοχές της Αγίας Άννας και του Αγίου Προκοπίου: οι φτέρνες τους ήταν «σκισμένες» από το συνεχές περπάτημα, απέκτησαν επιπλέον πλατιά και αναπτυσσόμενα δάκτυλα, κατά τους σατιρίζοντες⁹. Είπε μια Γλιναδιώτισσα: «...*Όλοι αξυπόλντοι ήτανε οι καμένοι, δεν φορούσανε παπούτσια. Ο Αρεσανιώτης παλιά ήβανε τα παπούτσια δου στον ώμο κι ηπάαινε στη Χώρα. Μόλις ήθελα νά 'βει μες στη Χώρα, ήβανε τα παπούτσια...*». Όλα αυτά όμως ίσχυαν μέχρι το 1980 περίπου, όπως προείπαμε, γιατί τα οικονομικά δεδομένα των δύο γειτονικών χωριών έχουν αλλάξει άρδην, ειδικότερα τα τελευταία χρόνια...

2. Περί τοπωνυμίων σύντομα θεωρητικά

Ο Λένι-Strauss μίλησε για την *κατατακτήρια* και *ταυτοποιητική* λειτουργία του βαπτιστικού ονόματος¹⁰, η Λαογραφία έχει επισημάνει προπολλού την πανίσχυρη δύναμή του¹¹. Όπως το άτομο με το όνομά του αποκτά *ταυ-*

8. Αγνώω την ετυμολογία και την ερμηνεία του *ακληρήματος*. Κατά τον Μανόλη Μαργαρίτη (Τσαγκάρη), οφείλεται στο ότι συνήθιζαν να τρώνε -δήθεν- άγουρα τα φρούτα τους.

9. Προβλ. Μ. Σέργης, *Ακληρήματα...*, ό.π., 203.

10. Cl. Levi-Strauss, *Η άγρια σκέψη*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977, ειδικά τα κεφ. 2 και 6.

11. Βλ. ενδεικτικά τις εργασίες: Δ. Β. Οικονομίδης, «Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνηθείας του ελληνικού λαού», *Λαογραφία* 20 (1962), 446-542. - Jossiane Boutet, *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1984. - Αλ. Φλωράκης, «Ιστέρνια - «Υστέρνια» Τίνου. Τοπωνομασία, παρετυμολογία και ιδεολόγημα», *Εθνολογία* 2/1993, 91-109. - Μ. Γ. Μερακλής, «Σύγχρονες τάσεις της Λαογραφίας: Ένα παράδειγμα από την Κάρπαθο», στο βιβλίο του *Θέματα Λαογραφίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, 37 κ.ε. - Β. Vernier, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, μετάφρ. Ευγενία Τσελέντη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001. - Χριστίνα Βέικου, «Το όνομα ως όριο ανάμεσα στη φύση και στον πολιτισμό. Ανθρωπολογικό σχόλιο στο στίχο I, 366 της Οδύσσειας», *Εθνολογία* 6-7 (2000), 467-481. - Ελ. Αλεξάκης, «Ονοματοθεσία και στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας στην Κέα Κυκλάδων», στον τόμο *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002), τ. Β', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, 365-384. - Αντ. Γεωργούλας, *Αφανείς διαδρομές. Διαφοροποίηση, ταυτότητα, ονοματοθεσία*, Gutenberg, Αθήνα 1997. - Άρνης Τσαντηρό-

τότητα, έτσι συμβαίνει, π.χ., και με ένα χωριό. Τα ονόματα βοηθούν στη συμβολική συγκρότηση ή την ανασυγκρότηση του όλου πρότερου ιστορικού βίου των κατοίκων του, ενισχύουν τη *συλλογική τους μνήμη*. Είναι, με άλλα λόγια, *σημείο πολιτισμικής νοηματοδότησης*.

Η σημασία της μελέτης των τοπωνυμίων έχει επισημανθεί πολλάκις από τους τοπωνυμιολόγους και ιστορικούς ερευνητές, παλαιούς και νεότερους, «παραδοσιακούς» και «σύγχρονους». Είναι γνωστές και αναλυμένες κατά καιρούς η σημασία της γλωσσικής τους ανάλυσης (ετυμολογικής, μορφοφωνολογικής, σημασιολογικής) και της ιστορικής τους αξίας ως πηγών για τη μελέτη της ιστορίας ενός τόπου. Η ιστορία, το παρελθόν χαράσσουν επάνω στον *τόπο* τα *χνάρια* τους, ο *χρόνος* γίνεται *τόπος* (η *τοπογραφία* είναι και *χρονογραφία*), αφού εγχαράσσει στον τόπο τον πολιτισμό του¹², γίνεται πολιτισμικός χώρος, νοηματοδοτείται πλέον ως ιστορική κατηγορία. Ο χρόνος παγιδεύεται σε κάθε τοπωνύμιο, το τοπωνύμιο τον ακινητοποιεί σε κάποιο του σημείο, που μένει εσαεί (τις περισσότερες φορές) το ίδιο, για να διαδίδεται, προφορικά και γραπτά, στις επόμενες γενιές.

Το όνομα ενός χωριού το «ανασταίνει»¹³, εγκαθιδρύει συνέχειες, μεταφέρει πνευματικά αποθέματα από τη γενιά των προγόνων στους νεότερους, μετασχηματίζει την κοσμοαντίληψη της ανθρώπινης κοινότητάς του, καθορίζει (παράλληλα) τη σχέση της με το παρόν. Άρα, τα τοπωνύμια εκφράζουν *την δια του ονόματος συμβολική οικειοποίηση του χώρου που έχει οικειοποιηθεί μια ομάδα*.

Η σύγχρονη λαογραφική έρευνα έχει προχωρήσει σε μια ακόμη πιο ενδιαφέρουσα παράμετρο της μελέτης τους: *τη σχέση μεταξύ χώρου, ονόματος και ονοματοθετούσας κοινωνίας*. Πώς ονοματοθετεί μια κοινωνία; Με ποια κριτήρια επιλέγεται ένα συγκεκριμένο στοιχείο, από το σύνολο όσων χαρακτηρίζουν έναν τόπο, για να δώσει το όνομά του σ' αυτόν; Πώς οικειοποιήθηκε το χώρο η κοινωνία, πώς οργάνωσε την παραγωγή του, ποιοι τον οικειοποιήθηκαν πρωτίστως (θέμα που καταδεικνύει την κοινωνική σύνθεση της εποχής); Τα τοπωνύμια είναι, λοιπόν, δείκτες με ποικίλο περιεχόμενο και δη *κοινωνικό*. Επιπλέον: για τη Σύγχρονη Λαογραφία είναι κοινός τόπος ότι τα τοπωνύμια είναι φορείς ιδεολογίας και ιδεολογημάτων, εθνικών και τοπικών μυθολογιών, συμμετέχουν δηλαδή στο σχηματισμό του πολιτισμικού περιγράμματος μιας κοινότητας¹⁴. Οι μυθολογίες και

πουλος, «Σχέσεις και ομάδες συγγένειας στο σύγχρονο πλαίσió τους. Η περίπτωση της ορεινής Κρήτης», *Εθνολογία* 12/2006, 28 κ.ε. – Μ. Γ. Σέργης, «Ένα χωριό ποντιακό δεν μπορεί να έχ' ένα ξένο όνομα: ιδεολογήματα, παρετυμολογίες και ιστορική ερμηνεία του τοπωνυμίου ενός ποντιακού χωριού της Ροδόπης, στον τόμο Μ. Γ. Σέργης (επιμ.), *Πόντος. Θέματα Λαογραφίας του ποντιακού ελληνισμού*, Αλήθεια, Αθήνα 2008, 373-389.

12. Μ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, Οδυσσέας 2004, 22-23.

13. Μ. Μερακλής, «Σύγχρονες τάσεις της Λαογραφίας...», ό.π. - Β. Vernier, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων...*, ό.π. 83.

14. Αλέκος Φλωράκης, «Ιστέρνια - Ύστερνια" Τήνου...», ό.π., 107. Ο ίδιος, «Τοπωνύμια και τεχνολογία: τεχνολογικά και επαγγελματικά τοπωνύμια της Τήνου», *Ονόματα*, τ. 19 (Ονοματολογικά Κυκλάδων, Τήνος 20-22 Οκτωβρίου 2005, Πρακτικά Δ' Ονομα-

τα περί αυτές ιδεολογήματα, οι παρετυμολογίες τους, οι αυθαίρετες μεταβολές τους, η μελέτη των σκοπών και των στόχων που αυτές εξυπηρετούν κατά περιόδους, η έννοια της *τοπικής ταυτότητας*, η ιδεολογία της *εντοπιότητας*, είναι μερικά ακόμη ενδιαφέροντα στοιχεία που μπορεί να αποκαλύψει η σύγχρονη λαογραφική προσέγγιση των τοπωνυμίων. Η αυθαίρετη μετατροπή του ονόματος του χωριού (Α)γερσανί (μαρτυρημένου από τον 15^ο αι.) σε Άγιο Αρσένιο από την Πολιτεία το 1940 –όπως αποδεικνύω στα επόμενα με τις μέχρι σήμερα γνωστές σε μένα ιστορικές πηγές και τις λαογραφικές ερμηνείες μου- αποτελεί την αφόρμηση για τη σύνταξη της παρούσας εργασίας.

3. Οι μαρτυρίες της Ιστορίας

Εν πρώτοις οι ιστορικές μαρτυρίες για το τοπωνύμιο, από τα δεκάδες δικαιοπρακτικά και άλλα έγγραφα, εκδεδομένα και μη, που άντλησα:

1. από τις γνωστές στη ναξιακή βιβλιογραφία συλλογές των Στυλ. Γ. Κορρέ¹⁵, Ιάκ. Βισβίζη¹⁶, Αντ. Κατσουρού¹⁷, Ανδρέα Μαρούλη¹⁸, Βασ. Σφυρόερα¹⁹, Περ. Ζερλέντη,²⁰
2. από το χ/φο των Γ.Α.Κ. αριθμ. 86 (τον κώδικα του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη, με πράξεις μεταξύ των ετών 1680-1689) των επιμελητών Αν. Σιφωνίου-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη²¹,
3. από αρχειακές πηγές, αποκείμενες στο Ιστορικό Αρχείο Νάξου, το αρχείο της Μητροπόλεως Παροναξίας, το αρχείο της κοινότητας Αγερσανίου,

---

τολογικού Συνεδρίου, Αθήνα 2007, 485-510), όπου και άλλες σχετικές εργασίες του. – Μ. Γ. Σέργης, «Ένα χωρίο ποντιακό», ό.π., 376.

15. «Ανέκδοτα έγγραφα των Φράγκων της Νάξου», *Byzantinische – Neugriechische Jahrbucher* 8 (1931), 266-305.
16. «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα», *Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 4 (1951), 1-166.
17. «Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνας», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 7 (1968), 24-236. - Του ιδίου, «Ναξιακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας. Δικαιοπραξίαι Ιωάννου Γα», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 8-9 (1958-59), 125-190.
18. «Ναξιακά έγγραφα (1723-18883)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 4 (1964), 401-438.
19. «Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών. Σειρά πρώτη: Ναξιακά», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 5 (1965), 635-667.
20. «Γράμματα Φράγκων δουκών του Αιγαίου Πελάγους (αυλγ' - αφξδ'), *Byzantinische Zeitschrift*, 13 (1904), 136-157. - Του ιδίου, *Γράμματα των τελευταίων Φράγκων δουκών του Αιγαίου Πελάγους, 1438-1565. Ιωσήφ Νάκης, Ιουδαίος δούξ του Αιγαίου Πελάγους, 1566-1579. Το σαντζάκ των νήσων Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου, Σύρας, 1579-1621*, εν Ερμούπολει 1924. - Του ιδίου, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν Νάξω Καπουκίνων, 1649-1753*, εν Ερμούπολει 1922. - Του ιδίου, *Φεουδαλική πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Ερμούπολις 1925.
21. Αν. Σιφωνίου-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λ. Αρτεμιάδη (επιμ.), *Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη, 1680-1689* (χφ. Γ.Α.Κ. 86), ανάτυπον εκ της *Επετηρίδος του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 29-30 (1982-1983), εν Αθήναις 1990.

4. από το βιβλίο του Ν. Κεφαλληνιάδη, *Αγερσανί Νάξου* (1987)²², κ.ά.

Η παλαιότερη καταγεγραμμένη -γνωστή μέχρι σήμερα- αναφορά του χωριού βρίσκεται σε έγγραφο της 13^{ης} Απριλίου 1434, της δουκίσσης Αρχιεπελάγους Φρανσέσκας Κρίσπου, όπου διαβάζουμε τα εξής: «Item da for a dalla clusa del ditto ser Pietro terren de morale otto **in lo luoco de Gersanì** confina dover ponente cum il suo trafo dove ha lo puzo et dover levante per fina la via che serra su alle Tripode»²³. Στο κείμενο του Ζερλέντη, το *i* του τοπωνυμίου έχει τονιστεί με βαρεία, όπερ σημαίνει ότι δεν πρόκειται ούτε για *Γέρσανι, ούτε για *Γερσάνι. Πρόκειται -κατά πάσαν πιθανότητα- για τον τύπο *Γερσανί, για θηλυκού γένους δηλαδή τοπωνύμιο, όπως αναλύω διεξοδικά παρακάτω.

Παραθέτουμε ακολούθως, εντελώς ενδεικτικά, κατά χρονολογική σειρά, μερικές μαρτυρημένες καταγραφές του τοπωνυμίου:

- ♦ 19 Ιανουαρίου 1538: ... *ακόμει και το αμπέλ(ην), οπού έχει εις τ' Αγερσαν- νή...*²⁴
- ♦ 15 Μαρτίου 1541: ... *(και) το άλλον εις τ' Αγερσανή...*²⁵
- ♦ 12 Νοεμβρίου 1575: ... *το αμπέλ(ην) οπού έχει στ' Αγερσανή...*²⁶
- ♦ 26 Οκτωβρίου 1576: ... *το άνωγεγραμμένον της αμπέλ(ην) του Αγερσανίου...*²⁷
- ♦ στον κώδικα του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτου το τοπωνύμιο συναντάται συνολικά 52 φορές, με τους εξής τύπους: *Αγερσανί* (εις το, στο, 27 φορές), του *Αγερσανίου* (15 φορές), του *Αγερσανιού* (9 φορές) και σε μία περίπτωση με τον τύπο του *Αγιαρσανιού* («... το αμπέλι του Αγιαρσανιού...») σε έγγραφο της 17^{ης} Οκτωβρίου 1682)²⁸
- ♦ 6 Νοεμβρίου 1693: ...*εις το μοναστήριον του αγίου Ιωάννου στο Αγερσανί...*²⁹
- ♦ 1701: ... *ευρισκόμενο το μοναστήριον του αγίου Ιωάννου στο Γερσανί...*³⁰
- ♦ 1701 (αψα '): ... *εκκλησία της υπεραγίας μου Θεοτόκου εν τόπω καλου- μένω Γερσανί...*³¹
- ♦ 6 Μαΐου 1708: ... *ένα εκκλησίδιον της Κυρίας Θεοτόκου εις χωρίον Αγερ- σανί*³²
- ♦ 1721: στο αντίγραφο του τουρκικού κατάστιχου της Καπέλας Καζάντζας

22. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π.,

23. Π. Ζερλέντης, «Γράμματα Φράγκων δουκών του Αιγαίου Πελάγους (αυλγ ' -αφξδ '), *Byzantinische Zeitschrift*, 13 (1904), 145.

24. Ιάκωβος Βισβίτης, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα», ό.π., 13. Ο ίδιος τύπος στις σελ. 14, 16.

25. Ιάκωβος Βισβίτης, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα», ό.π., 69.

26. Ιάκωβος Βισβίτης, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα», 95.

27. Ιάκωβος Βισβίτης, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα», 100.

28. Βλ. Αν. Σιφωνίου-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λ. Αρτεμιάδη (επιμ.), *Ο κώδικας του νοτα- ρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη...*, ό.π., στο ευρετήριο.

29. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 376.

30. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 377.

31. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 373.

32. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 375.

που απόκειται στο Ι. Α. Νάξου: *Αγιαρσανί* (τουρκιστί)³³

- *Αγιαρσανί* σε δεκατέσσερα κείμενα του νοτάριου Τρουμπίνου³⁴
- 25 Φεβρουαρίου 1784, 29 Μαΐου 1785, 5 Δεκεμβρίου 1786: ... *το μοναστήριον του τον Τίμιον Πρόδρομον εις τ' Αγιαρσανί...*³⁵
- 1794: στη *Χάρτα* του Ρήγα Φεραίου, υπό τον τύπο *Αερσανί*.³⁶
- στην ανέκδοτη ιστορία του Λίχτλε, που απόκειται στο Ι.Α.Ν.: *Αγερσανί*.
- 11 Αυγούστου 1808: ... *εις την τοποθεσίαν του Αγερσανιού...*³⁷
- 4 Δεκεμβρίου 1820: ... *εις την τοποθεσίαν του Αγερσανιού...*³⁸
- ΓΑΚ, χ/φο 122 (δεκαετία 1820): *οι υποσημειούμενοι κάτοικοι του χωρίου Αρσανιού... και .... εις τα χωράφια της αυτής τοποθεσίας του Αρσανιού...*³⁹
- 20 Απριλίου 1825: ... *από χωρίον Αγιαρσανί...*⁴⁰
- 5 Νοεμβρίου 1832: ... *έγγραφον μαρτυρίαν των εγκατοίκων του χωρίου Αγερσανί...*⁴¹
- 30 Ιουνίου 1832: ... *οι υποσημειούμενοι συμπολίται εκ του χωρίου Αερσανιού...*⁴²
- 22 Σεπτεμβρίου 1832: ... *το εις Αγερσανίον τοποθεμένον μπτρικόν τους αμπέλιον...*⁴³
- 8 Νοεμβρίου 1832, 13 Δεκεμβρίου 1832: ... *εκ του χωρίου Αγερσανιού...*⁴⁴
- 18 Φεβρουαρίου 1835: ... *Κωνσταντίνος Φωτεινού Ζώρος εκ του χωρίου Αγερσανί...*⁴⁵
- 1 Ιουλίου 1842: ... *εφημέριος εις το χωρίον Αγερσανί...*⁴⁶
- Ο Ernest Dugit, στο έργο του Naxos. *Les etablissements Latin de l' Archipel* (του 1861) αναφέρει τον τύπο *Ajersani*⁴⁷
- 1850, 1872, 1907: ... *εφημέριος εις το αυτό χωρίον Αγιαρσενίου και ... της εκκλησίας του χωρίου Αγιαρσενίου, Ο εφημέριος Αγιαρσενίου Νικόλαος*

33. Την ανάγνωσή του οφείλω στον κ. Κοκολάκη, τ. δ/ντή του Ι.Α.Ν., τον οποίο και από τη θέση αυτήν ευχαριστώ.

34. Βλ. Στέφ. Ψαρράς, Μ. Campagnolo *Ο νοτάριος της Νάξου Στέφανος Τ(ρ)ουμπίνος (1712-1738)*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κυκλάδων, Αθήνα 2010, στο λήμμα *Αγιαρσανί*, σ. 517.

35. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 381. Πρβλ. σελ. 64, 380, 382 και 383.

36. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 10.

37. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 384.

38. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 371.

39. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 128.

40. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 386. Πρβλ. ίδια γραφή του 1825, στη σελ. 132.

41. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 365.

42. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 389.

43. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 392.

44. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 390, 391. Πρβλ. τρία έγγραφα του 1833 στις σελ. 393, 394, 395, με την ίδια γραφή και πάμπολλα άλλα της ίδιας περιόδου στις σελ. 133-117, 128-130.

45. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 392, 393.

46. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 120.

47. Στη σελ. 279. Βλ. και στον χάρτη της Νάξου που παρατίθεται στο ίδιο πόνημα.

Ορφανός (από ενθύμηση του ιερέως Ν. Ορφανού, 1869-1922)⁴⁸.

Ακολουθούν καταγραφές, ενδεικτικές, ειλημμένες από επίσημα κείμενα (Εφημερίδες της Κυβερνήσεως, απογραφές).

Στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος:

- αριθμ. 4 (26 Φεβρουαρίου 1835) αναφέρεται ως *Αγιερσανί* (με 99 οικογένειες και 375 κατοίκους. Η αντίστοιχη γραφή στα γερμανικά, μια και η εφημερίδα συντασσόταν δίγλωσση εκείνη την περίοδο, είναι *Agiersani*).
- στο ΦΕΚ 22 (18. 12. 1840) με θέμα τη συγχώνευση των δήμων Νάξου, αναφέρεται ως *Αγερσανί*.
- στο ΦΕΚ 261 Α/1912, στο Βασιλικό Διάταγμα της 29^{ης} Αυγούστου 1912 (Στοιχεία αρχικής αναγνωρίσεως), αναφέρεται ως *κοινότης Αγερσανών*⁴⁹
- στο αριθμ. φ. 261 (31 Αυγούστου 1912), Περί αναγνωρίσεως των δήμων και κοινοτήτων του νομού των Κυκλάδων, αναφέρεται ως *Αγερσανί*.

Στις επίσημες απογραφές:

- α) του έτους 1920: *Αγερσανοί* (με πληθυσμό 362 κατοίκους⁵⁰)
- β) του έτους 1928: *Ανω Αγερσανοί, Κάτω Αγερσανοί, Ακακία, Κούλουρις, Πέρα Χωριό, Στελίδα* (σύνολο κατοίκων 889⁵¹)
- γ) με τον ίδιο τύπο παρουσιάζεται στη *Γεωργική Απογραφή του έτους 1911*, της επαρχίας Νάξου⁵².

Το 1940, στο ΦΕΚ της 16^{ης} Οκτωβρίου 1940, το χωριό μετονομάζεται σε Άγιο Αρσένιο, ονομασία που διατηρεί επισήμως μέχρι σήμερα⁵³. «Η κοινότητα [Αγ. Αρσενίου] προήλθε από τη διόρθωση του ονόματος της κοινότητας Αγερσανών» αναφέρεται στο σχετικό ΦΕΚ.

Μετά το 1940 στα δημοσιεύματα του τοπικού Τύπου, στις γραφειοκρατικές συναλλαγές (παρά, δηλαδή, την επίσημη καθιέρωση του ονόματος) κυριαρχεί ο τύπος *Αγερσανί* (γενική *Αγερσανίου, Αγιερσανίου*), *εν Αγερσανί* (βλ. προϋπολογισμούς «του εν Αγερσανίω Ιερού Ενοριακού Ναού Αγ. Σπυριδωνος» χρήσεως 1940 κ.ε., στο Αρχείο της Μητροπόλεως Παροναξίας στη Χώρα Νάξου). Την περίοδο της Εφταετίας η (τυπική στη συμπεριφορά της) εκκλησιαστική γραφειοκρατία επιβάλλει σε πολλά έγγραφα της τον τύπο *Άγιος Αρσένιος*, ενώ ο εφημέριος του χωριού εκείνη την περίοδο άλλοτε υπογράφει *εν Αγερσανί* και άλλοτε (μετά το 1970) *εν αγίω Αρσενίω*.

48. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 120, 121, 124.

49. Πρβλ. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (Κ.Ε.Δ.Κ.Ε.), *Λεξικό διοικητικών μεταβολών των δήμων και κοινοτήτων (1912-2000)*, τ. Α', Αθήνα 2000, 5/580.

50. Τον μεγάλο αυτόν οικισμό συμπληρώνουν δύο μικρότεροι, η Ακακία, το Αλωνάκι και ο Ποταμός, που έχουν συνολικά 357 κατοίκους. Άρα σύνολο κατοίκων 919.

51. Βλ. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας (εκδ.), *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων (από της εφαρμογής του νόμου ΔΝΖ 'του έτους 1912 και εφεξής)*, (Νομός Κυκλάδων), Αθήναι 1962, 182, 183.

52. Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσις Στατιστικής, *Γεωργική απογραφή του έτους 1911. Α Έρωργικά εκτάσεις, γεωργική παραγωγή και αξία αυτής*, Εν Αθήναις 1914.

53. Πρβλ. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (Κ.Ε.Δ.Κ.Ε.), *Λεξικό διοικητικών μεταβολών...*, ό.π., 5/580 και 16/580.

Σήμερα, οι λαϊκές εκφορές του τοπωνυμίου συνεχίζουν τη λαϊκή παράδοση: Αγερσανί σε ολόκληρη τη Νάξο, Αρεσανί, Αρεσανιώτες στο Γλινάδο (εκτός φυσικά του παραπάνω κοινού τύπου), Αερσανί οι γείτονες Τριποδιώτες. Ουδείς κάτοικος του χωριού και του νησιού το αποκαλεί Άγιο Αρσένιο στην καθημερινή του επικοινωνία. Είναι η πάλη της *Μικρής* (Συμβολικής) *Παράδοσης* του νησιού με την *Μεγάλη*, καίτοι αυτές ανέκαθεν συναποτελούν μία ενότητα και βρίσκονται σε συνεχή διαδικασία «επιμειξίας»⁵⁴. Εδώ η *Μικρή* κατανικά τη *Μεγάλη*.

4. Η «διαλεκτολογική λογική» της μετονομασίας

Οι προτείναντες την αλλαγή κοινοτικοί άρχοντες του χωριού το 1938 (βλ. αμέσως παρακάτω αναλυτικά) θεώρησαν βέβαιο ότι το τοπωνύμιο σχετίζεται με τον άγιο Αρσένιο τον Μεγάλο (εκοιμήθη κατά τον *Συναξαριστή* της Εκκλησίας την 8^η Μαΐου του 449 μ.Χ.) κατά το γλωσσικό σχήμα: στον τόπο (στα μέρη) του *Αγίου Αρσενίου* → *στ' Αγιαρσενίου* → *στ' Αγιαρσενιού* → *στ' Αγιερσανί* (με αμοιβαία μετάθεση των α και ε)⁵⁵ → *το Αγερσανί*. Η σύνδεση αυτή δεν ήταν όμως μόνον δική τους, των κοινοτικών αρχόντων εννοώ· ήταν *παλαιότερη, ευρύτερα αποδεκτή, παγιωμένη στη λαϊκή συνείδηση*, αφού, π.χ., η παλαιά σφραγίδα της κοινότητας έφερε μεν την εικόνα του αγίου (με το όνομά του ΑΓΙΟΣ ΑΡΣΕΝΙΟΣ στο κάτω μέρος της) πολύ πριν τις καθοριστικές χρονολογίες των ετών 1938 και 1940, αλλά ταυτόχρονα έφερε και την ονομασία *ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΑΓΕΡΣΑΝΙΟΥ* στο επάνω της. Άρα, το χωριό ονομάζεται σταθερά Αγερσανί και η λαϊκή ετυμολογία του παραπέμπει στον άγιο Αρσένιο⁵⁶. *Η οικοδόμηση του μικρού ομώνυμου ναού το 1855 ήρθε εκ των υστέρων να ισχυροποιήσει την υποτιθέμενη αυτήν οργανική σύνδεση*. Ο απλός Αγερσανιώτης συνέδεε το χωριό του με τον άγιο, επειδή το όνομα του χωριού *νηπτικά* παρέπεμπε σ' αυτόν, και οι εκκλησιαστικοί και οι λοιποί λόγιοι του χωριού είχαν φροντίσει, ακόμη και πριν το 1855, να ενισχύσουν αυτήν την ιστορικοθρησκευτική παράδοση: ήταν μια ακόμη «επινοημένη παράδοση»⁵⁷ δηλαδή, που ισχύει μέχρι σήμερα. Άρα, η επιλογή των κοινοτικών αρχόντων του το 1938 είχε ισχυρή «λαϊκή βάση», αφού μάλιστα συνδεόταν με την ορθόδοξη θρησκευτική πί-

54. Π.χ., στα έργα του *The little community: Wiewpoints for the study of a human whole*, Chicago University Press, Chicago 1960 και *Little community and peasant society and culture*, University of Chicago Press, Chicago 1965.

55. Αντ. Κατσουρός, «Τοπωνύμια της Νάξου», *Ναξιακόν Αρχείον* 10 (Οκτ. 1947), 135.

56. Βλ., π.χ., ένα έγγραφο του 1918, στο Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 72.

57. Αναφέρουμε σύντομα εδώ ότι ο όρος «επινοημένη παράδοση» περιλαμβάνει πρακτικές που κατασκευάστηκαν και θεσπίστηκαν επισήμως (από την επίσημη Εξουσία) ή εκείνες που αναδύονται (με δύσκολα αναγνωρίσιμο τρόπο) σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, και οι οποίες πρακτικές διέπονται συνήθως από αποδεκτούς κανόνες, έχουν τελετουργικό (και συμβολικό χαρακτήρα), με σκοπό να επιβάλλουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς στα μέλη των κοινωνιών, μέσω της επανάληψης. Πρβλ. Hobsbawm και T. Ranger, *The invention of tradition*, Cambridge 1983. Τώρα βλ. και την ελληνική του μετάφραση: *Η επινόηση της παράδοσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

στη τους· απλώς, σε κάποιο δεδομένο ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο, νομιμοποίησαν την αυθαίρετη (όπως θεωρώ και αποδεικνύω) γλωσσική διασύνδεση χωριού και αγίου.

Ιστορικά στοιχεία που να προσδιορίζουν επακριβώς τη χρονολογία ιδρύσεως του προαναφερθέντος ναυδρίου του αγίου Αρσενίου (λίγο έξω από το χωριό, μακριά από την πρώτη οικιστική μονάδα, το *Παλιάμπελο*) δεν ανακάλυψα. Πιθανότατο έτος της ιδρύσεώς του πρέπει να θεωρήσουμε το 1855, χρονολογία που αναγράφεται στην εικόνα του αγίου, όπου και η επιγραφή: *Αδελφοί δι' ο εξήλθετε αγωνίσασθε εμμαντών σωτηρίας μη αμελήσετε, 1855*⁵⁸. Άλλες ενδείξεις (θεμέλια ή θραύσματα παλαιότερου ναού, κ.ά.) που να μαρτυρούν παλαιότερη της προαναφερθείσας ιστορική ύπαρξη του ναυδρίου δεν υπάρχουν ή δεν κατόρθωσα να επισημάνω στις σχετικές επιτόπιες αναζητήσεις μου. Αλλά ούτε και στην «έρευνα γραφείου» που πραγματοποίησα: στο διάβα των 410 περίπου χρόνων (1434-1855) δεν συνάντησα ούτε μία γραπτή αναφορά σε ομώνυμο ναό, γι' αυτό θεωρώ πως αποκλείεται αυτή η μικρή εκκλησία να είναι ένας (παλαιότερος, αμαρτύρητος στα έγγραφα) ναός που έδωσε το όνομά του στο χωριό τον 15^ο αιώνα⁵⁹.

Την κυρίαρχη ιδέα περί οργανικής ονοματικής σχέσεως αγίου και χωριού μετουσιώνει σε πράξη το (διορισμένο από το μεταξικό καθεστώς) κοινοτικό συμβούλιο του χωριού, το οποίο (με το αδημοσίευτο έγγραφο που παραθέτουμε) εισηγείται το 1938 την αλλαγή του ονόματος του χωριού, αυτήν που πραγματώνει η Πολιτεία με το προαναφερθέν ΦΕΚ του 1940. Είναι η *Πράξις 49 του Βιβλίου Πράξεων Κοινοτικού Συμβουλίου Κοινότητας Αγερσανίου Νάξου*⁶⁰, που απόκειται στο Κοινοτικό Κατάστημα του χωριού και φέρει την υπογραφή του Προέδρου του Ιωάννου Εμμ. Αρτσάνου και των μελών Β. Μαργαρίτη, Α. Μαργαρίτη, Δ. Κάββουρα και Δ. Δημητροκάλη⁶¹. Το περιεχόμενό της έχει αυτολεξεί ως εξής:

Αρ. Πράξ. 49

*Το Συμβούλιον της Κοινότητος Αγερσανίου συνελθόν εν τω Κοινωτ. Καταστήματι σήμερον την 31^η Ιουλίου 1938 και ώραν 9½ π.μ. κατόπιν της υπ' αριθμ. Δ6 προσκλήσεως του κ. Προέδρου της 28^{ης} τρέχ. υπό την προεδρείαν του κ. Ιωάν. Αρτσάνου, παρόντων και των κάτωθι υπογεγραμμένων μελών, ακούσαν του Προέδρου προτείναντος όπως γείνη μεταρρύθμισις εις την σφραγίδα της Κοινότητος και **αφαιρεθή απ' αυτής ο άγιος Αρσένιος**,*

58. Πρβλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου*, ό.π., 72. Φυσικά η εικόνα μπορεί να είναι νεότερη, να τοποθετήθηκε εκεί δηλαδή εκ των υστέρων, στη θέση μιας παλαιότερης, και να με παραπλανά στη χρονολόγηση του μικρού ναού.

59. Ο σημερινός ενοριακός ναός του χωριού, του αγίου Σπυρίδωνος, είναι νεότερος, του 1872, και εγκαινιάστηκε το 1882. Πρβλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου*, ό.π., 54-55.

60. Της περιόδου από 10 Οκτωβρίου 1937 έως 20 Μαΐου 1946.

61. Αποδεικνύει άλλη μια φορά τη σημασία των Πρακτικών των Κοινοτικών Συμβουλίων για τη σύγχρονη λαογραφική μελέτη. Βλ. Ευ. Αυδίκος, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 25 (1990), σσ. 73-81.

*η δε νέα σφραγίς να φέρη κυκλοτερώς τας λέξεις **Κοινότης Αγίου Αρσενίου** εις δε το μέσον τας λέξεις **Βασίλειον της Ελλάδος** προτείναντος δ' όπως αποφανθῇ*

Σκεφθέν

Επειδή η πρότασις του κ. Προέδρου τυγχάνει δικαία και νόμιμος

Αποφαίνεται

ψηφίζει την μεταρρύθμισιν της σφραγίδος της Κοινότητος, να αφαιρεθῇ απ' αυτής ο υπάρχων άγιος Αρσένιος, να τεθούν δε κυκλοτερώς της νέας σφραγίδος αι λέξεις Κοινότης Αγίου Αρσενίου και εις το μέσον αι λέξεις Βασίλειον της Ελλάδος.

Εφ' ω συνετάγη η παρούσα ήτις αναγνωσθείσα και βεβαιωθείσα υπογράφεται δεόντως.

Ο Πρόεδρος

Τα μέλη

[Η παραπάνω πράξη -πλην των στοιχείων που συνεισφέρει στη μελέτη του θέματός μας- είναι ένα ακόμη δείγμα της πάλης ανάμεσα στο *τοπικό* και το *εθνικό*, ανάμεσα στην *τοπική αυτονομία* και την *εθνική ομογενοποίηση* που προσπαθεί να πετύχει η μεταξική δικτατορία, με την κατάργηση του - κατά την άποψή της - «διασπώντος τοπικού» και την καθιέρωση του «ενοποιού εθνικού», όπως έχω αποδείξει και σε άλλη μου εργασία⁶²: η εικόνα του αγίου Αρσενίου στην κοινοτική σφραγίδα, σύμβολο της *τοπικότητας* και της *τοπικής ταυτότητας*, πρέπει να αντικατασταθεί με το κοινότυπο σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο *εθνόσημο*. Η δικτατορία εδώ παλεύει με τον εαυτόν της, αφού αντιμάχονται δύο συστατικά στοιχεία του εποικοδομηματός της: η θρησκευτικότητα και ο άκρατος εθνισμός].

5. Η συνηγορία της Κοινωνικής Λαογραφίας

Όμως, θα αποδείξω και λαογραφικά ότι η βάση της παραπάνω (§ 4) (ορθής διαλεκτολογικά) γλωσσικής διαδικασίας για τη σύνδεση του ονόματος του χωριού με τον άγιο, είναι αναληθής.

Ως πρώτο επιχείρημά μου επικαλούμαι τη βασική λαογραφική θέση ότι για να ονομασθεί ένα χωριό με αγιωνύμιο τον 15^ο αι. θα πρέπει να υπήρχε σ' αυτό, ως συμβολική και πραγματική αρχή του, ομώνυμο ιερό καθίδρυμα. Η Λαογραφία διδάσκει ότι η ίδια η ίδρυση του χωριού, ως χωρικής κοινότητας, συνδέεται με το χτίσιμο της κεντρικής του εκκλησίας, η οικοδόμησή της είναι η αρχή της οικειοποίησης του πρώην άξενου χώρου, του *Έξω χώρου*, πάνω στον οποίο επενέβησαν οι πρώτοι κάτοικοί του, για να τον «πολιτισμικοποιήσουν», για να τον μετατρέψουν σε *τόπο*, δηλαδή σε ιερό, ιε-

62. Μ. Σέργης, «Λαογραφική θεώρηση των τριών πρώτων σφραγίδων της κοινότητας Γλινάδου Νάξου (ή, Μια περίπτωση κατάργησης της τοπικής πολιτισμικής αυτονομίας από το ίδιο το Κράτος)», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα*, τχ. 56 (Μάιος - Ιούνιος 1997), 216-218.

ροποιημένο, πλέον, *χώρο*. Ο άνθρωπος καθώς οικειοποιείται τον φυσικό χώρο (τον εκτός των ορίων της κοινότητας, τον χώρο των *Άλλων*, τον μη ιεροποιημένο, των επίβουλων δυνάμεων) τον «πολιτισμικοποιεί» και τον καθιστά επίκεντρο της ταυτότητας του *τόπου*⁶³. Η εκκλησία ενός χωριού είναι σημείο *αυτοαναφοράς* των κατοίκων του, η δημιουργία της παραπέμπει στην αφετηρία του οικισμού, θυμίζει τη δύσκολη αρχή του, γίνεται το κέντρο της *συλλογικής* του *συνείδησης*. Είναι λοιπόν τόσο δυνατή στην περίπτωση μας η *τυχασιότητα*, ώστε σε μια μακροσκελέστατη περίοδο (από το 1434 μέχρι το 1855) να μην συναντήσω (στα δεκάδες έγγραφα που έχουν δημοσιευθεί και σ' άλλα αδημοσίευτα που έχω υπ' όψιν μου) *μία φορά* μαρτυρημένο ναό, στον οποίο να τιμάται ο άγιος Αρσένιος; Θα το θεωρούσα απίθανο, όταν, αντιθέτως, έχουμε δεκάδες δημοσιευμένα έγγραφα με αναφορές στην Κυρία Παναγία την Αγερσανιώτισσα (Άγιο Νικόλαο).

Δεύτερο επιχείρημα: η επίδραση του *ονόματος του αγίου* μιας οποιασδήποτε ενοριακής εκκλησίας στη στρατηγική ονοματοθεσίας των κατοίκων που την τιμούν είναι καθοριστική. Το παράδειγμα, π.χ., των αγίων Σπυρίδωνος στην Κέρκυρα και Γερασίμου στην Κεφαλληνία είναι τα γνωστότερα. Βαπτιστικό όνομα Αρσένιος δεν απαντήσαμε ούτε ένα στα έγγραφα που μελετήσαμε.

Τρίτο επιχείρημα: για τη λαογραφική επιστήμη υπάρχει άμεση σχέση της κοινότητας με το *πανηγύρι* της (με την θρησκευτική, κοσμική, οικονομική και κοινωνική του διάσταση), αφού αυτό: παρακολουθεί ιστορικά την εξέλιξη της πρώτης, εκφράζει (σε τελετουργικό επίπεδο) τις κοινωνικές δομές, συμβάλλει στην ίδια τη συγκρότηση της κοινότητας με τη συμβολική του σημασία. Είναι πασίγνωστο ότι η ημέρα της εορτής του αγίου είναι σύμβολο της ενότητας του χωριού, επιστρέφουν σ' αυτό οι ξενιτεμένοι, ενισχύουν την *τοπική* τους *ταυτότητα*, την αίσθηση του *ανήκειν* στην ίδια κοινότητα, δίνει την ευκαιρία να προβληθεί το χωριό προς τα έξω, στους ξένους, να επιδείξει την (υποτιθέμενη ή υπαρκτή) ανωτερότητά του στους γείτονες - Άλλους και να ενισχύσει την αυτοεικόνα του, γίνεται αφορμή να εκδηλωθούν οι κοινωνικές διαφορές, η επίδειξη κάποιων μελών του, να ενισχυθεί το κοινωνικό κύρος τους· κ.ά.

Άρα, το πανηγύρι συνιστά όχι μόνον το πεδίο της εκδήλωσης των κοινωνικών δομών, αλλά *κοινωνική και πολιτισμική πρακτική*, μέσω της οποίας πραγματώνονται οι κοινωνικές ομάδες, συγκροτείται και ανασυγκροτείται η κοινωνία (συμβολικά) μέσα στο χρόνο. Και όμως: δεν εντόπισα στα έγγραφα την παραμικρή πληροφορία ή κάποια σχετική μνεία του πανηγυριού του αγίου, οι δε πληροφορητές μου (γέροντες Γλιναδιώτες και Αγερσανιώτες) είναι κατηγορηματικοί ότι ουδέποτε γνωρίζουν ή έχουν ακούσει από τους παππούδες τους να ετελείτο αυτό, ενώ (αντιθέτως) αναφέρονται νο-

63. M. Kenna, «Greek urban immigrants and their rural patron saint», *Ethnic Studies* 1 (1977), 14-23. – Η ίδια, «Icons in theory and practice: An orthodox Christian example», *History of religions* 24:4 (1985), 345-368.

σταλγικά στα άλλα αγερσανιώτικα πανηγύρια: του αγίου Προκοπίου, της αγ. Άννας, του αγ. Παντελεήμονα, των αγ. Πάντων, του αγ. Ιωάννου (29 Αυγούστου) και του αγ. Σπυρίδωνος. Οι πληροφορίες του Κεφαλληνιάδη ενισχύουν τη θέση μου αυτήν⁶⁴.

Τέταρτο επιχείρημα: η εικόνα είναι ένα θρησκευτικό ιερό αντικείμενο. Στη Λαογραφία είναι γνωστό ότι τα αντικείμενα (επειδή βρίσκονται σε συνεχή σχέση επικοινωνίας με το άτομο ή τις ομάδες) αποκτούν ποικίλες σημασίες κατά τη διάρκεια της «συμβίωσής» τους με τους ανθρώπους, σημασίες ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένες· γίνονται φορείς νέων σημασιών, συναισθημάτων, αναμνήσεων, κλπ. Είναι ταυτόχρονα η αποτύπωση της ανθρώπινης επικοινωνίας με αυτά επάνω στην ύλη, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η B. Badcock⁶⁵. Γνωρίζουμε, πχ., ότι παλαιότερα η εικόνα ενός αγίου (ή ενός θρησκευτικού γεγονότος, της Μεταμορφώσεως, πχ. του Σωτήρος) και η ευχή των γονέων γραφόταν πρώτα απ' όλα σε κάθε σχετική δικαιопπραξία, και ήταν ενδεικτική:

- της θρησκευτικότητας και της ιδιαίτερης συναισθηματικής σχέσης που έτρεφε ολόκληρη η οικογένεια σε συγκεκριμένες ιερές μορφές, παραδεδομένες σ' αυτήν από γενεάς εις γενεάν. Στην πίσω επιφάνεια της εικόνας ήταν εξιστορημένη η ζωή της οικογένειας και των μελών της στα οποία παραδιδόταν,
- της σημασίας της ως ιδεατού ακρογωνιαίου λίθου του νέου σπιτιού, ως φορέα των ηθικών αξιών της οικογένειας, ως διδακτικής απεικόνισης, ως υλικής έκφρασης του «ιερού»⁶⁶.

Στις δεκάδες δικαιопπραξίες (και δη σε διαθήκες) που σχετίζονται με το Αγερσανί και τους ανθρώπους του μέχρι το 1855 δεν ανακάλυψα ούτε μία περίπτωση κατά την οποία οι γονείς κληρονομούν στα παιδιά τους εικόνα του αγίου Αρσενίου. Η εικόνα της Παναγίας, αντιθέτως, αναφέρεται πάμπολλες φορές, και σχετίζεται φυσικά με την πανελλήνια λατρεία της Θεομήτορος, με τον κυκλαδικό χώρο και ειδικότερα με τον ναό της στο εν λόγω χωριό.

Με τα παραπάνω απέδειξα ότι ο εν λόγω άγιος δεν ανήκε στη χορεία των γνωστών και προσφιλών στο χωριό ιερών μορφών, άρα αποκλείεται να συνδέεται πραγματικά με το όνομα εκείνου. Αυτό που υποστηρίζω, λοιπόν, είναι ότι η μετά το 1855 ίδρυση του ναυδρίου του αγ. Αρσενίου έδωσε ισχυρότερη λαβή στο κοινοτικό συμβούλιο του χωριού και στην κυρίαρχη λαϊκή ιδεολογία να υποστηρίξουν το 1938 την επίσημη (την κρατική) μετονομασία του 1940.

64. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 291 κ.ε.

65. B. Badcock, «Artifact», στον τόμο R. Bauman(ed.), *Folklore, cultural performances and popular entertainments*, Oxford University Press, New York, 1992, 206.

66. Γ. Κόρδης, *Εικόνα, εικόνισμα, εικονουργία*, Αρμός, Αθήνα 1998, 23-32. Για την εικόνα βλ. γενικά V. Turner - Edith Turner, *Image and pilgrimage in christian culture*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1978. - Peter Burke, *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, μετάφρ. Ανδρέας Π. Ανδρέου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, 59-74.

6. Μετονομασία και πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο

Θεωρώ ότι η λογική της μετονομασίας του χωριού το 1940 δεν θα πρέπει να αποσυνδεθεί παντελώς από την ισχύουσα εκείνη την περίοδο πολιτική και ιδεολογική κατάσταση· νομίζω πως δεν είναι άσχετη με το όλο πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο της μεταξικής δικτατορίας. Η ενδυνάμωση του καταπεπτωκότος (κατά το *Νέον Κράτος*) θρησκευτικού συναισθήματος του ορθόδοξου Ελληνισμού (εξ αιτίας κυρίως της αποτυχημένης βενιζελικής *Μεγάλης Ιδέας*, της επεκτάσεως των αθεϊστικών κομμουνιστικών ιδεών ή της «ανηθικότητας του φιλελευθερισμού και του φθοροποιού υλισμού» κατά τους τότε ιθύνοντες) έπρεπε να αποτελέσει μέλημα όλων των θεσμοποιημένων (και μη) παραγόντων και των φορέων τους. Το *Νέον Κράτος* με σειρά μέτρων (λαϊκού περιεχομένου) ενισχύει, τελικά, την επιρροή του κλήρου στην ελληνική κοινωνία, επιτυχία που η καταργημένη αστική δημοκρατία δεν είχε καταγάγει μέχρι τότε. Η Εκκλησία, λοιπόν, ως θεσμός και ως οργανισμός, γίνεται ολονέν το προσφορότερο και επιτυχέστερο μέσον για την ένταξη των ατόμων στην κοινότητα του πνευματικού κόσμου, για την κατίσχυση των ιδεών του *ελληνοχριστιανισμού*⁶⁷. Η επίσημη ταύτιση του ονόματος του χωριού με τον άγιο θα ενίσχυε τη *χριστιανική-θρησκευτική ταυτότητα* των κατοίκων, άρα και την τοπική⁶⁸. Βεβαίως υπενθυμίζω ότι η επιλογή ανήκε στην ίδια την τοπική κοινωνία, έγινε με τη σιωπηλή συναίνεσή της, το κράτος απλώς άδραξε την ευκαιρία να ενισχύσει τη λαϊκή πίστη και τη θρησκευτικότητα.

Οι *παρετυμολογίες* και κάθε προσπάθεια να δοθεί άλλο όνομα σε έναν τόπο⁶⁹ είναι και ένας έμμεσος τρόπος να τον ελέγχεις. Δίδοντας νέο όνομα σε έναν τόπο τού αναγνωρίζεις μια *νέα μορφή κοινωνικής ύπαρξης*, τον ξαναγεννάς, αφού το νέο όνομα λειτουργεί ως *σύμβολό* του, είναι ο φορέας της νέας του *ταυτότητας*. Τέτοιες πρακτικές αποκαλύπτουν τον ιδεολογικό κόσμο της ομάδας που διαχειρίζεται την ιδεολογία μιας συγκεκριμένης εποχής.

Στην περίπτωση μας, λοιπόν, δεν έχουμε την κατίσχυση της «αρχαιολα-

67. Ποιμενάρχης της παροναξιακής εκκλησίας από το 1935 έως το 1945 (στα χρόνια δηλαδή εκείνα, των οποίων το ιδεολογικό περίβλημα παρουσιάσαμε ακροθιγώς παραπάνω) ήταν ο γεννημένος στο Ληξούρι Κεφαλλονιάς Χερουβείμ Άννινος (1890-1952). Βλ. Ιάκ. Εμμ. Καμπανέλλης, *Η Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας δια μέσου των αιώνων*, Ομοσπονδία Ναξιακών Συλλόγων, Αθήνα 1991, 282.

68. Για τις συχνά συναντώμενες εδώ έννοιες (α) «ταυτότητα» και τα συμπληρώματά της («πολιτισμική», «τοπική», κλπ.), (β) «Εμείς - Άλλοι», (γ) «τοπικότητα», «εντοπιότητα» βλ. ενδεικτικά Μ. Σέργης, *Ακληρήματα.....*, ό.π., 42-47 - Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, *Εαυτός και Άλλος. Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2003, όπου και συγκεκριμένη ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

69. Για τη σημασία της ετυμολογίας στη μελέτη ενός οικισμού βλ. ενδεικτικά Γ. Σαρρηγιάννης, «Η έννοια, η γένεση και η εξέλιξη του οικισμού μέσα από την ετυμολογία των σχετικών λέξεων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 33-34 (1978), 373-382.

Φωτ. 1 & 2. Η Παναγία η Αρφανή, όπως είναι σήμερα

τρικής μανίας» κατά την αλλαγή των τοπωνυμίων, όπως συνέβη σε δεκάδες περιπτώσεων στον ελληνικό χώρο, ως απόρροια της εθνικής προσπάθειας για απόδειξη της *ιστορικής συνέχειας* (που επεκράτησε από την επαύριο της εθνικής ανεξαρτησίας και εξής) στη «μεγάλη κλίμακα» και (με τους επιτόπιους επιμερισμούς) στην επιτόπια, την «μικρή». *Εδώ έχουμε (κατά πιθανότητα) την κατίσχυση της θρησκευτικής ιδεολογίας επί της ιστορικής πραγματικότητας*. Το θέμα μας λοιπόν μπορεί να επεκταθεί στο *πώς ο κυρίαρχος εθνικοθρησκευτικός λόγος ανασηματοδοτεί (συνειδητά ή όχι) και ανατρέπει το περιεχόμενο της ιστορικής αλήθειας*.

7. Η νέα θεώρηση του θέματος

Η δική μου ερμηνεία του τοπωνυμίου μάς οδηγεί στο *Αγία Ιερουσαλήμ*, με οδηγό τον (αείμνηστο) διαλεκτολόγο Ι. Α. Θωμόπουλο, ο οποίος, χωρίς να επεξηγεί αναλυτικότερα, γράφει τα εξής διαφωτιστικά, που αναπαράγουν οι νεότεροι γλωσσολόγοι⁷⁰: *«Κάποτε η λ. Άγιος ή Αγία συγχωνεύεται με το αγωνύμιο σε τρόπο που σχεδόν αφανίζεται και δεν αναγνωρίζεται αμέσως και μερικές φορές παρετυμολογείται: Αστρύφος Άγιος Τρύφων, Σφυρίος Άγιος Σπυρίδων, Σαντριάς Άγιος Ανδρέας, Ασοφιά Άγία Σοφία, Αρσανή ή Γερσανή Άγία Ιερουσαλήμ»*⁷¹.

Έχει σχέση η *Γερσανή* του Θωμόπουλου με το «δικό μας» *Αγερσανί*; Το ότι ένα θηλυκού ή αρσενικού γένους τοπωνύμιο μπορεί να μετατραπεί σε ουδέτερο είναι αποδεδειγμένο φαινόμενο: π.χ., Χαϊδάρης, Γουδής → Χαϊδάρη, Γουδί⁷². *Τους τύπους Γερσανί/ Αγερσανί* τους συναντήσαμε αρκετές φορές στα έγγραφα. Είναι το *Γερσανί* με την προσθήκη σ' αυτό του προθετικού Α για λόγους ευφωνίας (στο *Γερσανί* - στ' *Αγερσανί*).

Ενδιαφέρον προκαλεί ο τύπος *Αρσανή/ Αρσανί* (γενική: *Αρσανιού*) τον οποίο συναντήσαμε πιο πάνω σε έγγραφα της δεκαετίας του 1820: *οι υποσημειούμενοι κάτοικοι του χωριού Αρσανιού... και ... εις τα χωράφια της αυτής τοποθεσίας του Αρσανιού...*⁷³. Η ερμηνεία της πιθανής μετατροπής του τύπου από θηλυκού σε ουδέτερο γένος είναι όμοια με την προαναφερθείσα, και έχει σημαντική αξία, επειδή ερμηνεύει το *Αρσανή* του Θωμόπουλου (βλ. συνέχεια παρακάτω).

Ο φιλόλογος και διαλεκτολόγος Αθ. Βελέντζας, επικαλούμενος τους διαλεκτικούς τύπους *Αγιαρσαλή* (στην Τιθορέα και την Αμφίκλεια Λοκρίδας, στη Λιβαδειά, στη Δαύλεια, στην Υπάτη, στην Κέα), *Αρσαλή* (στα Καμ-

70. Αθανάσιος Βελέντζας, «Το τοπωνύμιο *Αγιαρσαλή*», περιοδ. *Φωνή της Καστανιάς*, τχ. 80 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2000), 12-13. Βλ. και Χ. Συμεωνίδης, *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, 38.

71. Ι. Α. Θωμόπουλος, *Τα τοπωνύμιά μας. Η αξία και τα προβλήματά τους*, Θεσσαλονίκη 1958.

72. Την αναλυτική τους παρουσίαση βλ. στο Αθανάσιος Βελέντζας, «Το τοπωνύμιο *Αγιαρσαλή*», ό.π., 12.

73. Βλ. εδώ την παραπομπή υπ' αριθμ. 38.

μένα Βούρλα), *Γερσαλή* και *Αροσαλή* (στη Ρόδο), και άλλους συναφείς, που αναφέρονται στην Παναγία, υποστηρίζει ότι η Θεομήτωρ *συνταυτίστηκε στη λαϊκή λατρεία με την αγία Ιερουσαλήμ*⁷⁴ και ότι στις περιπτώσεις που πραγματώθηκε η προαναφερθείσα συνταύτιση επρόκειτο για ιερά καθιδρύματα οικοδομημένα σε υψηλές τοποθεσίες, σε βραχώδεις και σπηλαιώδεις περιοχές, με χαρακτηριστική την παρουσία του νερού, ως βασικού στοιχείου ταυτότητας των ιερών τόπων⁷⁵, γι' αυτό και η λατρεία της Παναγίας - Ζωοδόχου Πηγής σ' αυτά.

Στα ενδιαφέροντα αυτά στοιχεία προσθέτω τα επόμενα ιστορικά επιχειρήματα που μαρτυρούν για την παρουσία του εβραϊκού στοιχείου στις Κυκλάδες

- α) τα ιεραποστολικά ταξίδια των μοναχών του Αγίου Τάφου στον ελλαδικό χώρο,
- β) το τοπωνύμιο *Αγιαρσαλή* στην Τζια, σε κυκλαδίτικο δηλαδή νησί,
- γ) τις λαϊκές θρησκευτικές παραδόσεις που μαρτυρούν για την (διά θαλάσσης) άφιξη της εικόνας της Χοζοβιώτισσας στην Αμοργό από το Χοζιβά ή Κοζιβά της Παλαιστίνης. Ο χρονογράφος Θεοφάνης αναφέρει διωγμούς των χριστιανών της Παλαιστίνης από τους Άραβες τον 9^ο αι.⁷⁶,
- δ) την εβραϊκή κοινότητα στη Χώρα της Νάξου (πρβλ. ακόμη σήμερα την *Οβριακή*). Ο Περικλής Ζερλέντης αναφέρει την ύπαρξη πωλητηρίου γράμματος του έτους 1539, στο οποίο αναφέρονται Εβραίοι κάτοικοι του Μπούργου της Χώρας⁷⁷. Είναι γνωστό το ζήτημα της εγκατάστασης των Σεφαραδιτών Εβραίων το 16ο αιώνα και στις Κυκλάδες, μετά την εκδίωξή τους από την Ισπανία (1492 κ.ε.) και μάλιστα μετά την κατάλυση του δουκάτου του Αιγαίου από του Οθωμανούς (1566) και την παραχώρησή του στον Πορτογαλοεβραίο Ιωσήφ Νάξι⁷⁸.

Ποιος λοιπόν ναός της Παναγίας στο Αγερσανί «ταυτίστηκε» με τον ομώνυμο της Ιερουσαλήμ, αν το χωριό οφείλει το όνομά του σε ναωνύμιο; Η επιστημονική μου πρόταση, στηριγμένη σε γλωσσικά στοιχεία, είναι η εξής:

Πρόκειται για τον ναΐσκο της Παναγίας της *Αρφανής* ή της *Μαρμαριώτισσας*, όπως την αποκαλούν σήμερα, ο οποίος ήταν μετόχι της Παναγίας της Αγερσανιώτισσας το 1836⁷⁹, αλλά πολύ παλαιότερος, όπως εικάζω, του

74. Ναός της Αγίας Ιερουσαλήμ υπήρχε στη Βέροια, όπου εμαρτύρησαν η αγία και τα τρία παιδιά της, επί αυτοκράτορος Ρώμης Μάρκου Αυρήλιου Δέκιου (276-282 μ.Χ.). Βλ. Παντελεΐμων Καλπακίδης, *Η ασκήτρια της Βέροιας οσιομάρτυς Ιερουσαλήμ*, Βέροια 1999. - Ιω. Σερδάρης και Κ. Έξαρχος, *Οι άγιοι Ηρωδίωνας και Ιερουσαλήμ πρωτοεργάτες εκχριστιανισμού της Φθιώτιδας*, Λαμία 2007.

75. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα Ι*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, 20 κ.ε.

76. Μ. Γ. Σέργης, *Μονές των Κυκλάδων*, τ. Α', Σύρου, Πάρου, Νάξου, Αμοργού, Χελάνδιον, Αθήνα 2007, 21-22.

77. Π. Ζερλέντης, *Γράμματα των τελευταίων Φράγκων δουκών του Αιγαίου Πελάγους*, ό.π., 31.

78. Πρβλ. Ιάκ. Καμπανέλλης, «Η εβραϊκή κοινότητα της Νάξου», *Χρονικά* 73 (Δεκ. 1984), 10-11.

79. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 70.

15ου αι. επειδή δεν έχουμε ιστορικές μαρτυρίες γι' αυτόν, και -δυστυχώς- οι παλαιότεροι εκκλησιαστικοί άρχοντες του χωριού και οι επιμελούμενοι την ευπρέπειάν του λαϊκοί έχουν «ασελήσει» πάνω του και έχουν αποκρύψει την ιστορία του. Όπως μου ανέφεραν «παλιοί» Αγερσανιώτες ο αχρονολόγητος ναΐσκος οικοδομήθηκε σε χώρο όπου υπήρχε σπηλιά⁸⁰, ήταν μικρότερος του σημερινού (διακρίνονται ολοφάνερα οι προς δυσμάς του προσθήκες), είχε δίπλα του δύο μικρότερα δωμάτια (κελιά;), υψηλό περίβολο με αναλόγου ύψους εξώθυρα. Το παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο του έχει αντικατασταθεί από μαρμάρينو· στη θέση της εικόνας της Ζωοδόχου Πηγής Ιεροσολυμίτισσας, που εικάζω ότι πρωτοτοποθετήθηκε εκεί, έχει τοποθετηθεί από τον 17^ο αι. εικόνα της Παναγίας της Μαρμαριώτισσας, ποιηθείσα «δια χειρός πρωτονοταρίου δρυμαλείας», όπως διαβάζουμε στο κάτω δεξιό τμήμα της. Παρόμοιες εικόνες (του τύπου «Παναγίας της Ελεούσας»), που φέρουν μάλιστα την υπογραφή του ίδιου δημιουργού, βρίσκουμε στην Παναγία την Αγερσανιώτισσα, και ανήκουν κατά πάσαν πιθανότητα στον Αναπλιώτη.⁸¹

Η εικόνα της Μαρμαριώτισσας, κατά τις νεότερες τοπικές λαϊκές παραδόσεις, ήλθε στο νησί με θαυμαστό τρόπο από τα Μάρμαρα της Πάρου (ή από τον Μαρμαρά της Πόλης), ένα καντηλάκι έδειχνε την ιεροφάνειά της μέσα σε βάτο, βρέθηκε από τους κατοίκους, πρωτοτοποθετήθηκε σε χώρο που δεν ενέκρινε η εμφανιζόμενη σε όνειρα Παναγία (γνωστότατο μοτίβο στον ελλαδικό χώρο) και οικοδομήθηκε ο ναΐσκος που την φιλοξένησε οριστικά⁸². Σημειωτέον ότι η Παναγία η *Αρφανή* βρίσκεται στον πρώτο (ιστορικά) οικισμό του χωριού, στο *Παλιάμπελο*.

Προαναφέρθηκε ως πρώτη λαϊκή ονομασία της εν λόγω μικρής εκκλησίας το *Παναγία η Αρφανή* (= Ορφανή). Πόσον εύκολο (ή δύσκολο) είναι στο διάβα τόσων αιώνων να «εκπέσει» ο τύπος *Αρσανή*, που από κάποιο χρονικό σημείο και εξής δεν συσχετιζόταν πλέον με τίποτα, δεν σήμαινε τίποτα για τους αγερσανιώτες πιστούς, στον εύκολα εξηγήσιμο από τη λαϊκή σκέψη τύπο *Αρφανή*; Στη Νάξο γνωρίζω τρεις περιπτώσεις ναών της Θεοτόκου με το ίδιο προσωνύμιο: την αγερσανιώτικη, την τριποδιώτικη (ή «Πέρα Παναγιά» για τους Τριποδιώτες) και την σαγκριώτικη, πλησίον του Πύργου Παλαιολόγου⁸³.

Η τρίτη πρόταση που καταθέτω είναι μήπως το όνομα σχετίζεται με κάποιον άλλον ναΐσκο, τιμώμενον επ' ονόματι της Παναγίας της Ιεροσολυμίτισσας που δεν υφίσταται σήμερα.

80. Πρβλ. όσα αναφέρει ο Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 72, στην αφήγηση του Κυρ. Δημητροκάλλη. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτήν τον αιδ. Συμεών Τελοπούλο, τον κ. Μανόλη Δημητροκάλλη (Τζαγκάρη) και τον πρ. Πρόεδρο του Αγερσανιού κ. Ν. Καραμπάτση για τη βοήθεια που μου παρείχαν κατά την έρευνά μου.

81. Πρβλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 41.

82. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου...*, ό.π., 70 κ.ε.

83. Γ. Μαστορόπουλος, *Νάξος: το άλλο κάλλος. Περιηγήσεις σε βυζαντινά μνημεία*, Ελληνικές Ομοιογραφικές Εκδόσεις, Αθήνα, χ.χ., 132.

Φωτ. 3.

*Φορητή εικόνα
της Παναγίας
της Ιεροσολυμίτισσας
στον ναΐσκο της Παναγίας
της Αρφανής,
το μοναδικό «φανερό»
στοιχείο της σχέσης του
με τον πρώην ναΐσκο
της Αγιαρσανής (Αγίας
Ιερουσαλήμ).*

8. Συμπεράσματα:

Με βάση ιστορικές πηγές και λαογραφικές ερμηνείες του θρησκευτικού φαινομένου και της διαχρονικής λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς των ορθοδόξων Ελλήνων θεωρώ πως η μετονομασία του χωριού το 1940 (από *Γερσανή / Γερσανί / Αγερσανί* σε *Άγιο Αρσένιο*) δεν είχε καμία σχέση με τον άγιο και τον υφιστάμενο εκεί από τα μέσα του 19^{ου} αι. μικρό ναό του.

Το όνομα του χωριού (μαρτυρημένο από το 1443) πρέπει να σχετισθεί με τον διαλεκτικό τύπο *Γερσανή* (αγία Ιερουσαλήμ), και κατά πάσα πιθανότητα με τον ναΐσκο της (Παναγίας) Αγιαρσανής, της Παναγίας της Αρφανής (κατά τη λαϊκή παρετυμολογία), τιμώμενο μέχρι τον 17ο αι. επ' ονόματι της Παναγίας της Ιεροσολυμίτισσας.

